

A zselickislaki késő avar kori temetőrészlet

HARAG MÁTYÁS

Somogy Vármegyei Kormányhivatal Építésügyi és Örökségvédelmi Osztály
7400 Kaposvár, Nagy Imre tér 1., e-mail: haragmatyas93@gmail.com

HARAG M.: *The cemetery of Late Avar Age in Zselickislak.*

Abstract: In the beginning of the 20th century, many stray finds from the Avar Age were found in the vicinity of Zselickislak (Kaposvár district, Somogy County, Hungary). The first two graves came to light in the spring of 1969 and later seven poorer graves were discovered or disturbed. The belt set of the grave „A” was published recently by the author; an unique schematised can be visible human depiction on the propeller-shaped mount. In this paper the material and the burial customs of the five graves excavated in the August of 1969, and of those which were found later are analysed.

Keywords: Early Middle Ages, Avar Khaganate, History of Somogy County

Bevezetés

A Zselickislak-Dereshegy nevű lelőhely (lelőhely-azonosító: 99215) Zselickislak (Somogy vm.) nyugati határrészében, az ún. Deres- vagy Szuszkahegyen, annak is Borgyán-dűlői részén helyezkedik el (1–2. ábra).¹ A község területéről már 1969-et megelőzően is ismertek voltak avar kori² (és megjegyzem honfoglalás kori)³ leletek is, a település ezért Csallány Dezső lelőhelykataszterében is szerepel⁴, de ezeket a tárgyakat nem köthetjük biztosan lelőhelyünkhöz.

A lelőhely neve az új ADAM-ban „Zselickislak” néven található meg⁵, de az ásatási naplóban és egyéb múzeumi dokumentumokban lelőhelyünk „Zselickislak-Töröcske” és mint „Töröcske” is félreérthetetlenül szerepel.⁶ A temető Zselickislak közigazgatási területén helyezkedik el, s ezért a lelőhelyet Zselickislakhoz, nem pedig a Kaposvár városrészét képző Töröcskéhez köthetjük.

1. ábra. Zselickislak elhelyezkedése Magyarország területén és a lelőhely az EOV térképen

- 1 Papp–Végh 1974, 542. Az adattári térképek szerint az út a Hárságyi- és Borgyán-dűlőket választja szét. Ugyanakkor a Hárságyi-dűlő kifejezést Somogy megye földrajzi neveinek gyűjteménye nem említi. A Hárságyi-út (a jelenleg Baranya vármegyei Somogyhárságyra vezető út) és Hárságyi-tető nevű területeket a lelőhelytől jóval délebbre jelölik (Uo. 541–543.).
- 2 Kocztur 1964, 163. Kocztur Éva a leleteket (bronz trébelőmag, gömbalakú csüngődísz, bronzlemez gyűrűtöredék, bronznyakperek, ezüstsodrony hajkarikák, vas harcászákány, vaskengyel és vaslándzsa) a Darnay Múzeum leltárkönyve alapján sorolja fel, amely leltárkönyveket a keszthelyi Balaton Múzeum őriz, de a kérdéses tárgyak a II. világháborúban megsemmisültek (ld. Kiss 2003, 3. jegyzet). A megmaradt 7. század végére keltezhető préselőveretet Kiss Gábor mutatta be (Uo.). A vaslándzsa, a vas „harcászákány”, illetve a vaskengyel honfoglalás kori is lehetett (Kovács 1971, 94.).
- 3 Zselickislakon szántás során egy temetkezést bolygattak meg, amelyből két rozettás lószerszámdísz, egy pálcás vaszabla töredéke, valamint egy egyenestalpú, boltozatos szárú, négyzetes fülű (Révész 1997, 276., 282.) kengyel kerültek elő (Hampel 1907, 151., 39. t.). Ugyancsak Zselickislakról bronznyakperek és S-végű karikák is ismertek (Fehér–Évinger–Kralovánszky 1962, 85.).
- 4 Csallány 1956, 219. kat. 1089.
- 5 Szentpéteri 2002, 435.
- 6 RRM IV/69/2; IV/69/3; IV/75; IV/75/1.

A temetőrészlet leletanyagának és a dokumentációnak az összevetése során kétségtelenné vált, hogy a zselickislaki leletek közé ismeretlen lelőhelyű avar kori tárgyak is keveredtek. Egy korábbi cikkemben két, Zselickislakhoz beletárolt, a Rippl-Rónai Múzeumban őrzött övgarnitúra közül sikerült meghatároznom, hogy melyik volt az, amely 1969 tavaszán az említett lelőhelyen került elő, s melyik garnitúra került valószínűleg vásárlás vagy ajándékozás útján a Múzeumba.⁷ Jelen tanulmányomban a korábbinál részletesebben kívánom bemutatni és elemezni a feltárás és a leletmentés során előkerült szerény mellékletű sírokat.

7 Harag 2022a.

2. ábra. Műholdfelvétel a lelőhely környezetéről (Google Earth, 2022. 03.)

Az első sírok előkerülése

A Töröcskét Kaposvárral összekötő 66146. sz. műútba csatlakozó földút és a Zselickislak belterülete felől érkező, horhos (horhó) utak keresztesződésében, a horhos út karbantartása során 1969 tavaszán a munkások avar kori sírokat bolygattak meg (3. ábra). Berzy Péter munkájából kifolyólag éppen aznap látogatta meg Töröcskét. Felismerve, hogy régészeti leletek kerültek elő, azokat a munkásoktól összeszedte és a kaposvári Rippl-Rónai Múzeumba szállította. Visszaemlékezései szerint két sír került elő:

„A” sír

Férfi; T.:⁸ valószínűleg ÉNy–DK. Mellékletei alapján férfi sír, semmi közelebbit nem tudni róla. (4. ábra)

Mellékletek leírását ld. Harag 2022, 149–152, (ltsz.: RRM ltsz.: 76.681.30-44.⁹)

„B” sír

Nő; T.: valószínűleg ÉNy–DK. Mellékletei alapján női sír, semmi közelebbit nem tudni róla. Az útkeresztesződés déli oldalán, közvetlenül a felszín alatt került elő.

Mellékletek:

1. Dinnyemag alakú gyöngyök. A leletek elkallódtak.

„C” sír (?)

Az ásatási dokumentációhoz tartozó temetőterképen Maráz Borbála két gyöngyököt tartalmazó női sírt jelöl (2/a és 2/b). Berzy Péter határozottan állította, hogy csak egy női sír előkerülésének volt tanúja, s az adattárban sem találtam nyomát harmadik sírnak, ezért kérdéses, hogy ezek tényleg egy leletgyűtteshez tartoztak-e.¹⁰

A temetőrészlet feltárása Maráz Borbála vezetésével 1969. augusztus 12–19.

Ásatásra csak hónapokkal később, augusztusban került sor. A szakirodalomban az ásató személyét is gyakran keverik.¹¹ Egy útijelentés alapján¹² azonban a feltárónak Maráz Borbála tartható, aki ekkoriban – mint régészhallgató („egyetemi régész gyakornok”) – több, Somogy vármegyei feltárásban is részt vett.¹³ A szakirodalomban csak arról emlékeznek meg, hogy a feltárás során 5 sírt tárt fel az imént azonosított ásató.¹⁴

1969. augusztus 12-én kezdődött az ásítás. Az I. szelvényt a zselickislaki földúttól délre jelölték ki, az előkerült síroktól dél, illetve dél-keleti irányban. A szelvény mérete

10 A sírhoz nem köthető, vélhetően szórvány- vagy vásárolt leletek között vannak ugyan gyöngyök, de ezeket a temetőtől külön, a közeljövőben szándékozom bemutatni.

11 Az ásatási napló/dokumentáció nem említi a feltáró nevét. Bakay Kornél egy „múzeumbarátot” (sic!) említi feltáróként (Bakay 1975a, 47.), Bárdos Edith Bakay Kornélt nevezi meg mint feltárót (Bárdos 1978, 15.), az új ADAM pedig Draveczy Balázst (Szentpéteri 2002, 435.)

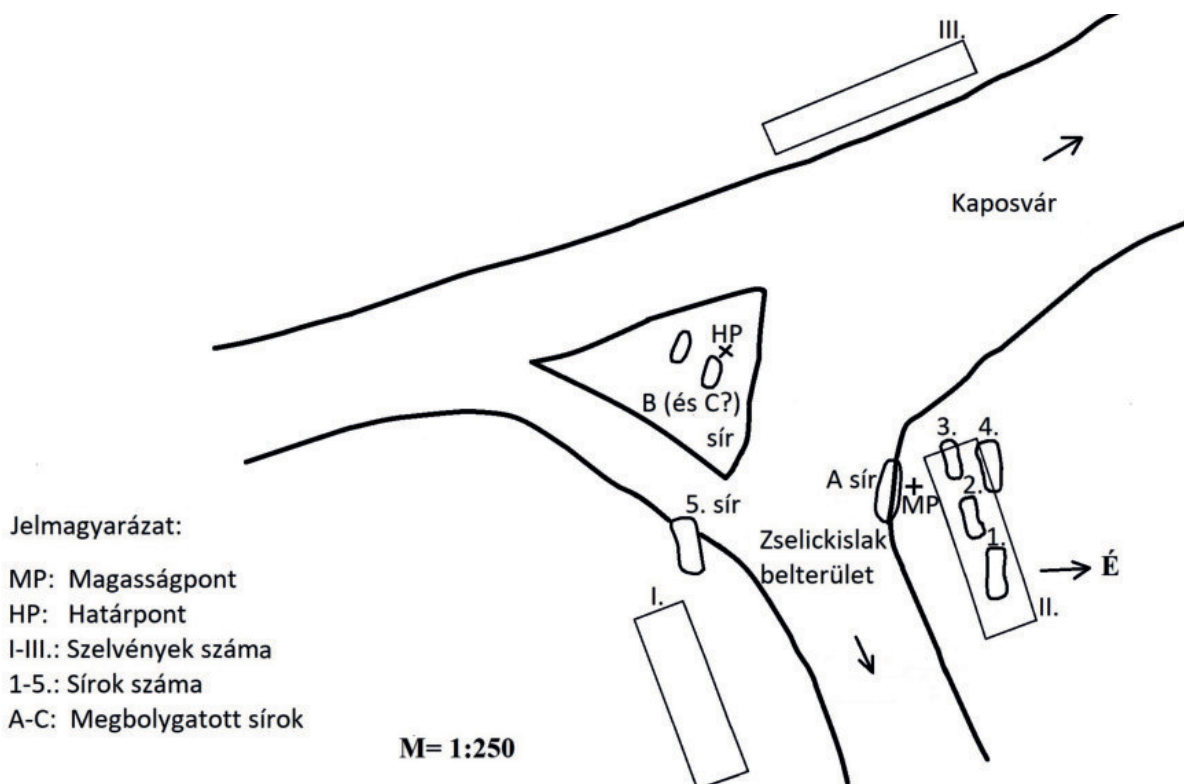
12 Rippl-Rónai Múzeum Adattára IV/69/2 7819.

13 Például Rákosi-Futballpálya (Sz. Burger 1969, 18.), és Toponár 40. számú órház (Sz. Burger 1970, 55.)

14 Bakay 1975a, 47; Bárdos 1978, 15.; Szentpéteri 2002, 435.

8 Rövidítések: T.: tájolás; sm: sírmélység; sh.: sírhossz; szs.: sírszélesség; csvh.: csontvázhossz; h.: hosszúság; sz.: szélesség; ph.: pengeshosszúság; psz.: pengeszélesség; nyh.: nyélhossz; nysz.: nyélszélesség; á.: átmérő

9 A leltárkönyv szerint, a 76.681.38-41. szám alatt a bronz pajzs alakú övveretek szerepelnek, ennek ellenére a lyukvédő veretekre és a melléksíjvégekre írták rá a kérdéses számokat.

3. ábra. A zselickislaki avar kori temető térképe Maráz Borbála által feltárt és a korábban megbolygatott sírokkal

10×3 m, iránya megközelítőleg nyugat-keleti volt. A tömör, márgás-agyagos talajt kitermelve, kb. 88 cm mélyen elértek a bolygatatlan altalajt. Mivel sírfoltokat nem találtak, másnap (1969. augusztus 13.) új szelvényt (II. szelvény) jelöltek ki és nyitottak a Zselickislakra vezető földút túlsó (északi) oldalán. Ennek mérete (10×3 m) és iránya (nyugat-keleti) az előző szelvényéhez hasonló volt, de a bokrok és a kukoricás miatt, kissé északi, illetve déli irányba tért el a nyugat-keleti tengelytől. Az augusztus 14-én folytatott nyésés során négy sírfolt rajzolódott ki (1–4. sírok), de két sírnek (3–4. sír) a földje csak részben esett a szelvénybe. Még ugyanezen a napon Maráz Borbála kijelölte a 10×2 m nagyságú III. szelvény helyét az útkereszteződés észak-nyugati részén, a Szigetvár felé vezető földúttal és a töröcskei közúttal közel párhuzamosan, de aznap délben Kaposvárra, majd Gigére utazott egy másik leletmentést előkészíteni. Másnap (augusztus 15. péntek) folytatták az ásatást. Feltárták a II. szelvény közepén lévő 1–2. sírt, majd pedig rábontották a 3–4. sírokra. Augusztus 16-án szombaton, az estig tartó munka során a III. szelvényben az 58 cm mélyen folytatott nyésés során sem rajzolódott ki sírfolt, így a szelvény betemetése mellett döntöttek és még aznap el is végezték. A leletmentés augusztus 18-án hétfőn folytatódott, először betemették az I. szelvényt. A Zselickislakra vezető horhos út déli falában sírfoltot (5. sír) találtak, amire rábontották.¹⁵ A leletmentő ásatás utolsó napján (1969. augusztus 19-én) teljesen kibontották a 3–4. és 5. sírokat, valamint betemették a II. szelvényt.

Az ásatás során előkerült leletek a Rippl-Rónai Múzeumba kerültek, de ott összekeveredtek, s csak a sírleírások alapján nehéz őket temetkezéshez kötni. Az embertani anyag más somogyi temetők anyagával együtt 2002–2003-ban került Budapestre, a Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tárbá.¹⁶ Az antropológiai anyag feldolgozását Bernert Zsolt és Évinger Sándor végezte, eredményeiket kissé szűkszavúan ismertették.¹⁷ Valószínűleg csak a Maráz Borbála vezette ásatás alkalmával gyűjtötték össze az embercsontokat; Berzy Péter ugyanis elmondása szerint nem vitte be a Múzeumba az „A” és a „B” sír anyagát, az 1977-ben előkerült temetkezés koponyájának arcrésze hiányzott, de az antropológiai feldolgozásban szereplő „6. sír” koponyáját épnek írták le. A zselickislaki anyagban lévő további két koponya akár más temetőből „keveredhetett” az embercsontok közé, sőt lehet, hogy az egyik talán azonos a 2. sír hiányzó koponyájával.

Sírleírások (5–6. ábra)

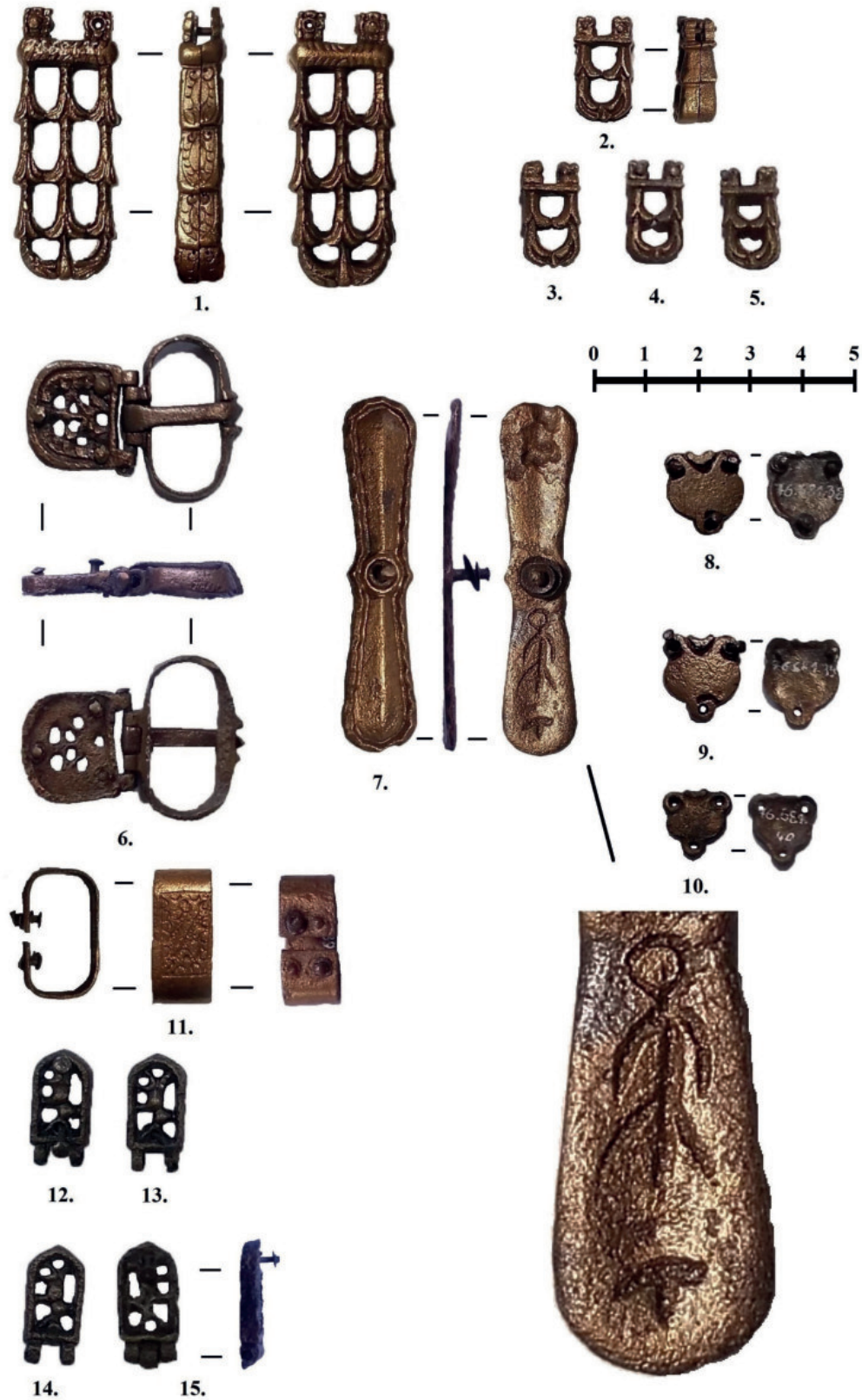
1. sír

Adultus (20–30 éves), nő; T.: Ny–K; sm.: 197 cm; csvh.: 161 cm. Bolygatatlan. Közepes megtartású nyújtott testhelyzetű csontváz, karok a medence két oldalán, nyújtva helyezkedtek el. Közvetlenül a csontváz alatt és felett 1-2 mm-re faszénréteg volt megfigyelhető. Taxonómiailag nordikus, magas termetű volt halálakor (164 cm).

¹⁵ Az 5. sír helyére Berzy Péter hívta fel Maráz Borbála figyelmét.

¹⁶ Ltsz. 2004.8.1-7.

¹⁷ Bernert–Évinger 2005, 58.

4. ábra. Az 1969 tavaszán előkerült „A” sír övgarnitúrája és emberábrázolásos övforgója (Harag 2022a nyomán)

Mellékletek:

1–2. A mellkas közepén két darab amforaalakú üveggyöngy volt. Ép amforaalakú gyöngy (ltsz. nélkül). Méretek: h.: 0,9 cm; á.: 0,6 cm. Töredékes amforaalakú gyöngy (ltsz. nélkül), az egyik oldala letörött. Méretek: h.: 0,9 cm. 3. A medence jobb oldalán, a szeméremcsonton vaskést találtak. Vaskés töredékei (ltsz. nélkül): A penge két, össze nem illeszthető töredéke. Rekonstruált méretek (együttes): ph.: 8 cm; psz.: 1,7 cm; pv.: 0,2 cm. 4. A bal boka külső oldalán vaskarika került elő (ltsz. nélkül, elkallódott). 5. A jobb lábfejnél állatcsontok kerültek elő; az ásató rajzából ítélve több kisebb és egy nagyobb állatcsont, amely akár külön állathoz is tartozhatott.

2. sír

Adultus (20–40 éves), nő; T.: Ny–K; sm.: 181 cm, sh.: 220 cm; ssz.: 90 cm; csvh.: 158 cm. Bolygatott. A lekerékített sarkú, téglalap alakú sírban közepes megtartású, nyújtott testhelyzetű csontváz bal karja enyhén behajtvva a medencére fektetve, jobb keze a test mellett nyújtva feküdt. A sírt talán állatjárás bolygatta, a lapockacsont és a bordák a koponya jobb oldalán voltak. Kisközepes termetű lehetett (152 cm).

Melléklete nem volt.

3. sír

Maturus (40–50 éves), nő; T.: NyDNy–KÉK; sm.: 220 cm; sh.: 210 cm; ssz.: 82 cm; csvh.: 160 cm. Bolygatatlan. A lekerékített sarkú, téglalap alakú sírgödörben a halott jó megtartású csontváza hanyatt fekve, nyújtott testhelyzetben feküdt. Az elhunyt jobb kézfeje a combcsonton nyugodott, bal kézfeje a sír széle felé mutatott. A halott jobb lába térdben enyhén be volt hajlítva, mindkét lábfeje jobbra állt. A koponya a sírgödör szélétől 39 cm távolságra volt. A halott nagyközepes termetű volt halálakor (158 cm).

Mellékletek:

1. A mellkas közepén, az álltól 26 cm-re a gerincsigolyán egyetlen fekete dinnyemagalakú gyöngyszem volt. Méretek: h.: 1,5 cm; á.: 1×0,6 cm.

4. sír

Senilis (60–65 éves), férfi; T.: Ny–K; sm.: 250 cm; csvh.: 166 cm. Bolygatatlan. A rossz megtartású csontváz hanyatt, nyújtott testhelyzetben feküdt a sírban. Karjai a test mellett nyújtva feküdtek. A koponya alatt és a lábak felett faszén-darabkák voltak. Nagyközepes termetű volt halálakor (168 cm).¹⁸

Mellékletek:

1–2. Két darab dinnyemagalakú gyöngyszem, az egyik a mellkas közepén, a gerincoszlop jobb oldalán, míg a másik a jobb derék táján került elő. Töredékes dinnyemagalakú gyöngy (ltsz. nélkül). Méretek: h.: 1,4 cm; á.: 0,6×0,4 cm. Kettétört dinnyemagalakú gyöngy (ltsz. nélkül). Méretek: h.: 1,2 cm; át.: 0,8×0,6 cm. 3. A jobb kézfej alatt vaskés volt (ltsz. nélkül). A vaskés négy apró, össze nem illeszthető darabra tört. A markolat faborítású lehetett. Méretek: ph.: 14 cm; psz.: 2,4 cm; nyh.: 5 cm; nysz.: 1,9 cm. 4. Az alsó lábszáron keresztben állatcsont feküdt.

5. sír

Adultus (35–40 éves), férfi; T.: NyDNy–KÉK; sm.: 243 cm; csvh.: kb. 180 cm. Bolygatott. A jó megtartású csontváz hanyatt, nyújtott testhelyzetben feküdt a sírban, a karok a test mellett voltak. A koponyánál újkori bolygatás volt megfigyelhető. A halott halálakor nagyközepes termetű lehetett (168 cm). Taxonómiailag europid volt, nordikus és cromagnoid jellegek keverednek a koponyán, kevés mongol jellegzetességgel együtt. A jobb ulna disztális végénél gyógyult törés volt megfigyelhető.

Mellékletek:

1. A bal kézfej alatt vaskés volt. Felső nyélállású vaskés töredéke (ltsz. nélkül), a penge nagy része hiányzik. Markolatán famaradványok ismerhetők fel. Méretek: h.: 7,3 cm; nyh.: 3,9 cm; psz.: 1,7 cm; nysz.: 1,5 cm.

A Somogyi Néplap 1970. július 1-jén megjelent cikkében arról ír, hogy az 1970. augusztus 8-án induló megyei honismereti tábor tagjai részt vehetnek majd – Draveczy Balázs vezetésével – a töröcskei avar temető feltárásán.¹⁹ Nincs arra vonatkozó adatunk, hogy a feltárás valóban megtörtént-e. Bakay Kornél 1975-ös cikkében arról ír, hogy az ásatást követően, 1971-ben került elő a temető területéről egy sárga kiöntöcsöves korsót tartalmazó sír. A cikkben úgy fogalmaz, hogy „...behoztak a kaposvári múzeumba...”, amely azt sejteti, hogy nem történt leletmentés, csak egy földtulajdonos bolygatott meg egy sírt, és annak legszebb leletét (emberi maradványok és egyéb tárgyak nélkül) beszolgáltatta a Múzeumnak.²⁰ A korsón 1973-as leltári szám látható (73.43.1.), míg Bakay Kornél cikkében 1974-es leltári számmal (74.43.1.) szerepel.²¹ Ugyanakkor az adattárban egy 1975-ös keltezésű dokumentumon szerepel a képe.²² Ha a tárgy 1972-ben²³, illetve 1973–1975 között került volna elő, akkor megemlékeztek volna róla a jelentésekben.²⁴ Az előkerülés dátumában már csak azért sem kételkedhetünk, mert a Rippl-Rónai Múzeum leltárkönyvében is olvasható, hogy a korsó 1971 augusztusában került a Múzeumba.

6. sír:

Ismeretlen nemű kor: n. a.; T.: n. a.; sm.: n. a.; sh.: n. a.; ssz.: n. a.

Melléklet:

1. *Kiöntöcsöves sárga korsó*. A tárgy szakszerű leírását Bogárn Katalin Boglárka doktori disszertációjából idézem: „Jól iszapolt, csillámos, agyagszemcsés anyagú. Gyorskorongolt, sűrű korongolási nyomok az edény belső oldalfalán. Oldalfalát még az égetés előtt benyomták (ragasztás során?). Egységes anyagú agyaggal vonták be, mely csak kis foltokban pattogzott le az edény felületéről. Oxidált égetésű, magasan csengőre égett. Egységes színűre égett. Az

19 Somogyi Néplap 1970.07.01., 5 oldal. 26. évfolyam, 152. szám.

20 Bakay 1975a, 47.

21 Uo. 205.

22 RRMA IV/75

23 Magyar 1973, 385–387., Bakay 1975c, 296–310. Az egyes jelentősebb tárgyakat részletesen említik, valószínűnek tartom, hogy egy a zselickislakhoz hasonló korsó találásáról is megemlékeztek volna.

24 Bakay 1975b 296–310. számol be igencsak részletesen az 1973–1975-ben a vármegye területén folytatott mindenfajta régészeti kutatásról és leletek előkerüléséről.

18 Egy gyermek (Inf. I.) koponyatetőcsontjai is az anyagba keveredtek.

1. sír

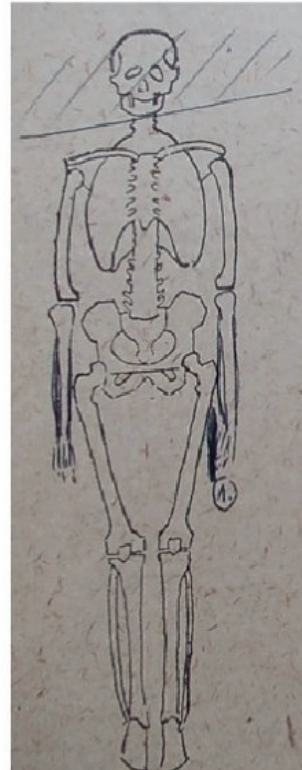
2. sír

3. sír

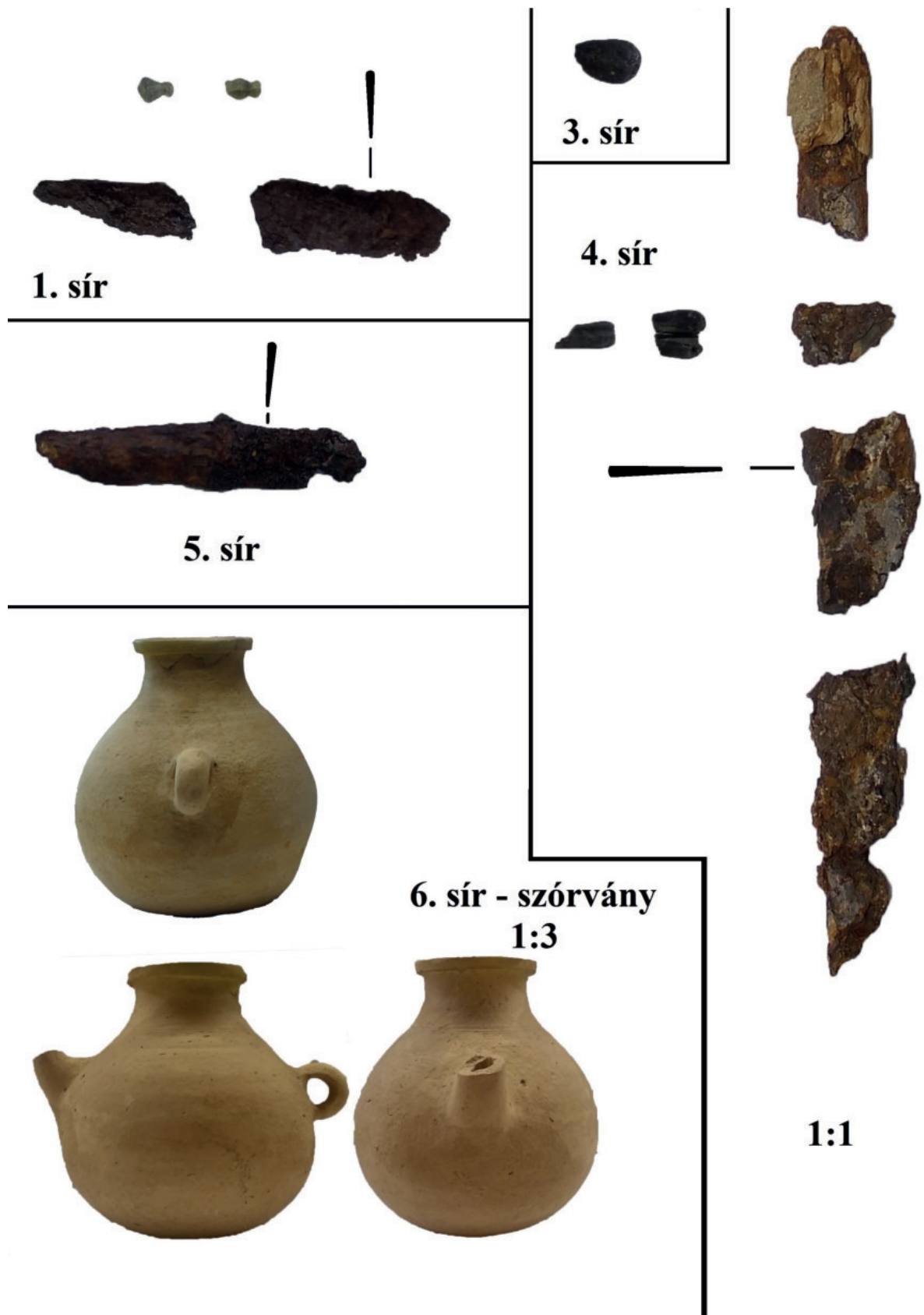

4. sír

5. sír

5. ábra. Az 1969 augusztusában feltárt 1–5. sírok ún. „csontvázlapokon”

6. ábra. Az 1969 augusztusában feltárt 1–5. sírok leletei, valamint a 6. sírből származó kiöntőcsöves sárga korsó

edény (10 YR 8/3) és az agyagbevonat is nagyon fakó barna színű (10 YR 8/4). Az edény púderes, az agyagbevonat sima felületű. Körte alakú, szimmetrikus. Enyhén kihajló szalagpereme ferdén levágott. Szűk nyaka rövid, tölcséres. Legszélesebb pontja az edény középvonala alatt található. Egyenes talpa széles. Négyzetes átmetszetű gyűrűfele és kör átmetszetű kiöntőcsöve az edény középvonalánál található. Füle és kiöntőcsöve is egybeesik az edény függőleges tengelyével. Nyaka alatt 4 vonalból (keskeny, sekély) álló vonalköteg. Magasság: 17,9 cm, Peremátmérő: 7,2 cm, Fenékátmérő: 8,8 cm, Legszélesebb pont: 15,6 cm, Peremvastagság: 0,8 cm, Oldalvastagság: 0,6 cm, Fenékvastagság: 1,4 cm, Fülvastagság: 1,2 cm, Fül szélesség: 2 cm. Anyagcsoport: barna agyagbevonatos, csillámos, agyagszemcsés anyagú, az edény púderes, az agyagbevonat sima felületű. Állapota: Sérült peremű és kiöntőcsövű, egész edény.”²⁵

7. sír

Az adattár szerint 1977. április 28-án Csiszár László kaposvári lakos egy vaslándzsát vitt be a Múzeumba. Sási János építész-muzeológus és Trunk Károly régész asszisztens még aznap délután kiment a helyszínre, ahol sok embercsontot (láb- és karcsontokat, ujjperceket és koponyatöredékeket), valamint állatcsontot találtak a felszínen, illetve 10–20 cm mélységben, valamint feltártak egy, a munkálatoknak félig áldozatul esett sírt. A terület állapotáról a leletmentés dátumát követően két hónappal légifelvétel is készült (8. ábra), amelyen földmunkák nyoma nem ismerhető fel, valószínűleg nem is voltak olyan jelentősek/kiterjedtek, talán ismét az útkereszteződést érintették.²⁶ Férfi? T.: Ny–K; sm.: 20 cm. Bolygatott. A koponya, a jobb kéz ujjcsontjai és a bal bokacsont *in situ* volt. A medencecsontokat és lábcsonthozartokat a bejelentő már felszedte. Az ujjcsontok helyzetéből arra lehet következtetni, hogy a jobb kéz a test mellett, nyújtva lehetett. A koponya arcrésze hiányzott.

Mellékletek:

1. Vaslándzsa a medence körül. A tárgy elkallódott.

A lelőhely az ásatást követően és napjainkban

1983. március 14-én értesítette Berzy Péter Bárdos Edithet arról, hogy a Zselickislakra vezető dűlőutat feltöltik, a területet kifaragják. Bárdos Edith másnap megsejmelte a területet, majd március 16-án a rajzoló Bajók Sándornéval együtt terepbejárást folytattak a helyszínen, és érdeklődtek a falusiaknál a kibányászott leletek után. A terepbejárásról készült útjelentés azonban valószínűleg elkeveredett, nincs az anyagban. Berzy Péter nem emlékszik arra, hogy ilyen ügyben kereste volna meg Bárdos Edithet, s a Zselickislakra vezető horhos utat nem töltötték fel. Az 1965. július 15-i (ásatás előtti)²⁷ és az 1977. június 29-i (utolsó ásatás utáni) légifelvételeken (7–8. ábra) is látni,

hogy a 1865-ben készült kataszteri felmérésben²⁸ rögzített földrészletviszonyok (9. ábra) többé-kevésbé változatlanok maradtak, napjainkra azonban a nagy telkek felaprózódtak. A sírok előkerülési helyétől északra zártkerti ingatlanok, délebbre egy kertészet terül el. Az utolsó leletmentés óta eltelt több mint negyven évben újabb bejelentés nem érkezett a múzeumba sírok-síreletek előkerüléséről. A lelőhely területén 2019-ben Varga Mátéval folytattunk helyszíni szemlét, amelynek során sem a horhos út löszfalában nem véltünk felfedezni további sírokat-sírfoltokat, sem a vízmosásokban vagy a felszínen sem láttunk a lelőhely pusztulására, illetve megbolygatására utaló nyomokat.

Temetkezési szokások

A rendelkezésünkre álló adatokból sem a *temető kiterjedése*, sem a *sírok száma* nem határozható meg pontosan. Amennyiben az 1969-et megelőzően előkerült fentebb említett közép avar kori leletek a lelőhelyről származnak, akkor a temetőt több mint 100 éven keresztül használhatták, a sírok száma akár több százra becsülhető. A lelőhely nyugat felé a domboldal miatt nem terjeszkedhetett, valószínűleg az ásatás helyszínétől északra, délre és keletre fekvő telteken lehetnek még temetkezések.

Az ásatás és a leletmentés során a sírok pontos bemérése nem mindig történt meg. A feltárt *sírok tájolása* a Ny–K-i tengelyhez igazodott, a térkép szerint a 3. és 5. sírok inkább NyDNy–KÉK-i, míg a korábban megbolygatott sírok inkább NyÉNy–KDK-i irányításúak voltak. A Kaposvár környéki temetőkben a Ny–K-i tájolás (illetve a NyDNy–KÉK-i és NyÉNy–KDK-i) a Kaposvár-cseri és Csoma-újtelepi²⁹, valamint a kospulai temetőrészletekben³⁰, továbbá a Kaposvár-61-es elkerülő út melletti 26. lelőhelyen³¹ és a Kaposvár-Toponár 40. őrház mellett feltárt temető Eugénia Szimonova által kutatót részletében jellemző³². Ugyancsak Ny–K-i tájolású sírokat figyeltek meg a környék egyetlen 9. századi temetőjében is.³³

A *sírok formája* a leírások, a dokumentáció és a térkép alapján többé-kevésbé szabályos oldalú, lekerekített sarkú, téglalap alakú.

A *sírok méreteit* a 2. és 3. sír kivételével nem ismerjük, így statisztikát sem lehet készíteni; elmondható viszont, hogy a két sír nagyjából azonos méretű.

A sírok jelenlegi felszínétől számított *átlagmélysége* 218,2 cm, amely nem kirívó a korabeli temetők átlag sírmélységeivel összevetve.³⁴ A „B” és 6. számú temetkezé-

28 <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/?layers=here-aerial%2C3%2C4&bbox=1979121.976223783%2C5830107.188519052%2C1981394.7834867002%2C5830962.327772993> (letöltés ideje: 2024.02.16.)

29 Harag 2015, 23–24; Harag 2016, 172.

30 Melhárd 1904, 241. A Bartucz Lajos-féle 1928-as ásatás térképe és helyszínrajza elkallódott, a dokumentációban pedig nem rögzítették a sírok tájolását, ezért a lelőhelyen előkerült további 11 sír irányításáról nincsenek adataink (Garam 1971, 100.).

31 Költő 1999, 214–215.

32 Szimonova 1997, 26.

33 Bárdos 1985, 6.

34 A Kaposvár-cseri temetőrészletben 178 cm, a Csoma-újtelepi temetőrészletben 200–210 cm az átlagos sírmélység (Harag 2015, 24.; Harag 2016, 172.), míg a Kaposvár-Toponár, 40-es őrház Eugénia Szimonova által feltárt részében 70–300 cm között (Szimonova 1997, 26.), a Bárdos Edith által feltárt részletében 94–326 cm között (Bárdos 1978, 21.) ingadozik a sírok mélysége.

25 Bognár 2021, kat. 1003.

26 <https://www.fentrol.hu/hu/legifoto/119432?r=1&c=1980154.634732:5830713.1587875:7> (letöltés dátuma: 2024.02.16.)

27 <https://www.fentrol.hu/hu/legifoto/251647?r=1&c=1983685.155628:5830792.5965115:6> (letöltés dátuma: 2024.02.16.)

7. ábra. A lelőhely területe egy 1965. július 15-én készült légifelvételen

8. ábra. A lelőhely területe egy 1977. június 29-én készült légifelvételen

9. ábra. A lelőhely területe az 1865-ben készült kataszteri felmérésen

sek az utak és környékük kialakítását kísérő tereprendezések és földhordások miatt kerülhettek elő jóval sekélyebben, akár közvetlenül az út felszíne alatt is.

Egykorú *bolygatás* nyomait az ásató a 2. sírban figyelte meg, bár valószínű, hogy a koponya alá és mellé kerülő csontokat inkább egy állat bolygathatta meg, tekintve, hogy a temetkezés melléklet nélküli volt.

Koporsó nyomait az 1. és 4. sírokban figyeltek meg. Míg a 4. sírban a koponya alatt, valamint a lábak felett kerültek elő faszéndarabkák, addig az 1. sírban markánsabban jelentkeztek a csontváz alatt és felett faszéndarabok, amelyekből az ásató is valamilyen halotti takaróra gondolt.

A temetőrészletben korhasztásos (inhumációs) rítus szerint temetkeztek.

A *halottak sírba helyezésének módja* is meglehetősen egységes, az eltemetettek hanyatt, nyújtott testtartásban lettek eltemetve. A 2. sír halottjának bal keze a medencére téve került elő, ezt leszámítva a karok, minden elhunyt esetében a test mellett, nyújtva feküdtek. Az eltemetettek lábai is nyújtottan, egyenesen feküdtek, kivéve a 3. sírban, ahol a jobb láb enyhén behajlítva volt.

Mellékletadás és a leletanyag értékelése

Sírmellékletek tekintetében a temető szegényesnek mondható, annak ellenére, hogy csak egyetlen melléklet nélküli temetkezést (2. sír) tártak fel.

A halottaknak útravalóul adott húsadományokra utaló *állatcsontokat* az 1. és 4. sírban találtak. A 4. sírban a csomai avar temető 9. sírjához hasonlóan a bokákon, illetve az alsó lábszárakon keresztbe fektették a húsadományt (állatcsontot).³⁵ Az állatcsontok vagy elkallódtak, vagy össze sem gyűjtötték őket, így azt sem tudjuk megállapítani, hogy az elhunytal a levágott állat értékesebb (húsosabb) vagy értéktelenebb (kevésbé húsosabb, „szárazabb”) részét temették-e el.³⁶ A csontlapok rajzolt ábrái alapján mindkét sírban volt egy-egy nagyobb állathoz (ló- vagy szarvasmarha) tartozó csont, míg szárnyas csontjai az 1. sírban nyugvó halott lábának külső oldalánál kerültek elő.

A lelőhelyről származó szórvány sárga, körte alakú kiöntőcsöves korsó tekinthető az egyetlen, sajnos sírhoz nem köthető *kerámiamellékletnek*. A sárga kerámia a késő avar kor díszkerámiaja, amely nemtől, társadalmi pozíciótól függetlenül kerülhetett sírba.³⁷ A teljes késő avar koronát (a 7. század végétől – 8. század elejétől egészen a 9.

35 Harag 2015, 27.; Harag 2016, 175. Hasonló jelenséget a Madarastéglavetői avar temetőben is megfigyeltek (Rácz 1999, 348).

36 Az osztályozásról bővebben: Vörös 2007.

37 Bognár 2021, 214.

század első és talán középső harmadáig) gyártott kiöntőcsöves korsókat³⁸ a Szekszárd (pontosabban Ócsény) környékén feltételezett fazekasközpontban készíthették³⁹, és elsősorban folyadékok (pl. bor)⁴⁰ tárolására szolgálhattak. Megfigyelhető, hogy a műhelyektől távolodva, mind a díszkerámiás lelőhelyek száma, mind az egy lelőhelyen belüli sárga kerámiás sírok aránya egyre csökken.⁴¹ Zselickislak az avar kori szállásterület lelőhelyekkel körvonalazott szélén található, s ugyan a környékbeli avar kori lelőhelyek anyagában is feltűnik a sárga kerámia⁴², de a Kapos-völgyétől nyugatabbra nem mutatható ki.⁴³ Bognár Katalin Boglárka tipológiájában a kérdéses korsót a IV/a típusba sorolta.⁴⁴

A temetőrészlet egyetlen *fégyvermelléklete* a 6. sírből előkerült vaslándzsahegy. A tárgy elkallódott, pontos típusa nem állapítható meg. A temető vélt használati ideje alatt, a közép-, illetve a késő avar korban a kora avar korhoz képest még ritkább, hogy a lándzsa nem ló, vagy lovas férfisírból származik, s a jelzett időszakban főleg alföldi sajátosságnak mondható.⁴⁵ Ugyancsak ritkaságnak számít a lándzsahegyeknek a medence környéki előfordulása (156 esetből 3 alkalommal), amely talán törött lándzsa, vagy csak magának a lándzsahegynek a sírba kerülésével magyarázható.⁴⁶

Vaskést a temetőrészlet három sírja (1., 4. és 5. sír) tartalmazott. A vaskések olyan töredékes állapotban vannak, hogy sem hosszuk, sem nyélállásuk nem határozható meg. Egy példány a halott jobb, egy a bal keze ügyében, egy pedig a medence közepére helyezve került elő.⁴⁷ A kések valószínűleg az övről leoldva (övcsat nem került elő a sírokban), de egy esetben minden bizonnyal tokban kerültek a sírba.

Az 1. sírből ismeretlen rendeltetésű és elkallódott *vaskarika* került elő.

Teljes *gyöngyosor* csak egyetlen sírban, a „B” női temetkezésben volt, *gyöngyök* pedig az 1. és 3. sírban, továbbá az antropológiai vizsgálat által férfinek meghatározott 4. sírban. Az 1., 3. és 4. temetkezésekből előkerült egy-két szem gyöngyöt nem viseleti helyzetben, hanem a nyaktól lefelé, a mellkas tájékán találták, tehát a ruhát díszíthették, vagy valamilyen babonás szokásból kerülhettek a halott mellé. A gyöngyök típusa a leletek összekeveredése miatt bizonytalan. Vélhetően az anyagban előforduló 3 szem fekete dinnyemagalakú és két töredékes amforaalakú gyöngy tartozhatott a Maráz Borbála által feltárt sírokhoz. A Berzy Péter által elmondottak szerint, illetve a 3. sír „csontlapjának” ábrázolása szerint legalább két sírban dinnyemagalakú gyöngyök voltak. A dinnyemagalakú gyöngyök a 7. század második felében

tűnnek fel a Kárpát-medencében, de a temetőrészletünkben a legkorábbinak tartott, apróbb méretű, világoszöld színű példányok nem fordulnak elő. A fekete csepp alakú dinnyemagygyöngyöket azonban a 8. században végig használják⁴⁸, egyéb kísérőleletek nélkül pontosabb keltezésük nem lehetséges. Az átlátszó üvegből készült amforaalakú gyöngyök pedig a 9. század első harmadának jellemző gyöngy típusai.⁴⁹

Övgarnitúra csak egyetlen sírban („A”) fordult elő.⁵⁰

Összefoglalás

Zselickislak határában már a múlt század elején is kerültek elő avar kori leletek, de ezeket a tárgyakat nem köthetjük biztosan az 1969-től ismertté vált avar temetőhöz. A bemutatott sírok minden bizonnyal egy nagyobb kiterjedésű, akár több száz síros temető részét képezhették. Az előkerült szegényes leletanyag ellenére megállapítható, hogy a feltárt temetőrész a késő avar korból származik. Az egyes, korszakon belül pontosan nem keltezhető leletek (dinnyemagalakú gyöngyök, kiöntőcsöves korsó) mellett néhány sírban a 8. század végére, illetve a 9. század első harmadára jellemző tárgytípusok (amforaalakú gyöngyök, illetve a másik tanulmányban tárgyalt övgarnitúra az „A” sírből) is előfordulnak. A temetkezési szokások tekintetében a környékbeli avar temetőkből megfigyelt általános gyakorlattól eltérő jelenség nem figyelhető meg.

Zusammenfassung

Seit Anfang des letzten Jahrhunderts wurden in der Umgebung von Zselickislak awarische Artefakte gefunden, aber wir können sie nicht mit dem awarischen Friedhof in Verbindung bringen, der 1969 bekannt wurde. Die vorgestellten Gräber könnten sicherlich Teil eines größeren Friedhofs mit bis zu mehreren hundert Gräbern gewesen sein. Trotz der geringen Funde kann man davon ausgehen, dass der ausgegrabene Friedhof aus der spätawarischen Zeit stammt. Neben einigen nicht genau zu datierenden Funden (Melonenkernperlen, Tüllenkrug) finden sich in einigen Gräbern auch Objekttypen, die für das späte 8. bis erste Drittel des 9. Jahrhunderts typisch sind (amphoraförmige Glasperlen und das in einer anderen Studie besprochene Gürtelgarnitur aus Grab A). Es gibt keine besonderen Bestattungssitten, die sich von der allgemeinen Praxis der benachbarten awarischen Friedhöfe unterscheiden.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom dr. Aradi Csillának, dr. Gulyás Benecének és Rácz Barbarának a cikk elkészültében nyújtott segítségükért.

38 Uo. 243–247.

39 Uo. 271.

40 Az avar kori szőlőtermesztésre és borkészítésre összefoglalóan ld. Harag 2022b.

41 Bognár 2021, 221–222.

42 Uo., kat. 302–317.

43 Leszámítva persze a Kapos-völgyétől észak-nyugatra fekvő Zala-völgyét, illetve a Kisalföld nyugati szélét (Uo. 74. ábra.).

44 Uo., 131–135, kat. 1003.

45 Csiky 2009, 226–227.

46 Uo. 228.

47 A halottak jobb- és baloldalán előkerülő kések problematikájáról bővebben ld. Tomka 1972.

48 Pásztor 2003, 347–348. E gyöngy típus szórványosan még a Karoling-kori temetkezésekben is kimutatható a 9. század közepéig (Szöke 1994, 275–276.).

49 Szöke 1992, 874–876.

50 Harag 2022a.

Irodalom

- BAKAY, K. 1975A: Kaposvár földjének őstörténete a legrégebb időktől a honfoglalásig. – In: Kanyar J. (Szerk.): Kaposvár. Várostartörténeti tanulmányok. Kaposvár, 1975. 11–62.
- BAKAY, 1975B: A Somogy megyei Múzeum Szervezet tevékenysége 1974. január 1-től 1975. december 31-ig. – Somogyi Múzeumok Közleményei 2: 295.
- BAKAY 1975C: Somogy megyei régészeti kutatások 1973/1975. évben. – Somogyi Múzeumok Közleményei 2: 296–310.
- BÁRDOS, E. 1978: Avar temető Kaposvár határában (Rescue excavation on the findspot Nr. 33 of Kaposvár). – Somogyi Múzeumok Közleményei 3: 13–65.
- BÁRDOS, E. 1985: IX. századi temető Kaposvár határában (Cemetery of the 9th century in the vicinity of Kaposvár). – Somogyi Múzeumok Közleményei 7: 5–46.
- BERNERT, Zs. – ÉVINGER, S. 2005: Adatok Somogy megye embertanához. – *Folia Anthropologia* 3: 53–66.
- BOGNÁR, K. B. 2021: A késő avar kori sárga kerámia. Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest
- CSALLÁNY, D. 1956: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Budapest
- CSIKY, G. 2009: Avar kori szűrő- és vágófegyverek. Osztályozás – tipológia – kronológia – technológia. Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest
- FEHÉR, G. – ÉRY, K. – KRALOVÁNSZKY, A.: A Közép-Duna-medence Magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter. Budapest
- GARAM, É. 1971: Későavar sírok Kapospuláról (Spätawarische Gräber aus Kapospula). – *Folia archaeologica* 22: 97–103.
- HAMPEL, J. 1907: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest
- HARAG, M. 2015: A Csoma-újtelepi és a Kaposvár-cseri késő avar kori temetőrészletek. Szakdolgozat. Kézirat. Pécs
- HARAG, M. 2016: A Csoma-újtelepi késő avar kori temető (The cemetery of the late avar Age in Csoma-Újtelep). – A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 4: 167–180. <https://doi.org/10.26080/krrmkozl.2016.4.167>
- HARAG, M. 2022A: Zselickislaki övgarnitúrák? Adatok egy ritka avar kori emberábrázolás-típushoz. – A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 8: 147–160. <https://doi.org/10.26080/krrmkozl.2022.8.147>
- HARAG, M. 2022B: Adatok a kora középkori szőlőműveléshez – szőlőmetész és szüretelőkések az avar kori szállásterületről (Details to Early Medieval Vine Culture – Vine dressing and vintage knives from the accomodation area of the Avar Period). – *Studia Comitatus*. A Ferenczy Múzeumi Centrum Évkönyve 40: 52–71.
- KISS, G. 2003: Avar kori préselőminta Zselickislakról (Avar age pressing shape in Zselickislak). – Békés Megyei Múzeumok Közleményei 24-25: 295–319.
- KOCZTUR, É. 1964: Somogy megye régészeti leletkatasztere. – Régészeti Füzetek Serie II. 13. Budapest
- KOVÁCS, L. 1971: A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsástemetkezésük (Die Lanzen der Landnehmenden Ungarn und Ihre Lanzenbestattung). Alba Regia. Az István Király Múzeum Évkönyve 11: 81–108.
- KÖLTŐ, L. 1999: Kaposvár, 61-es út elkerülő szakasz, 26. számú lelőhely. – Régészeti kutatások Magyarországon 1999: 214–215.
- MAGYAR, K. 1973: Somogy megyei régészeti kutatások 1972-ben. – Somogyi Múzeumok Közleményei 1: 385–387.
- MELHÁRD, Gy. 1904: A pulai leletről (Somogy megye). *Archaeologiai Értesítő* 24: 241–242.
- PAPP L. – VÉGH J. 1974: Somogy megye földrajzi nevei. Budapest
- PÁSZTOR, A. 2003: A Székkutas-kápolnadűlői avar kori temető gyöngyleletei. (Die Perlen des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Székkutas-Kápolnadűlő). – In: B. Nagy, K. (szerk.): A székkutas-kápolnadűlői avar temető. Szeged, 2003. 331–370.
- RÁCZ, Zs. 1999: A madaras-téglavetői avar temető (Kőhegyi Mihály ásatása 1959–62). (Das Awarische Gräberfeld von Madaras-Téglavető – Ausgrabungen von Mihály Kőhegyi 1959–62). *Studia Archaeologica* 5: 347–396.
- RÉVÉSZ, L. 1999: Honfoglalás kori temető Tengőd-Hékútpusztán (Friedhof aus der Zeit der Landnahme in Tengőd-Hékútpuszt). – A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 37: 267–299.
- Sz. BURGER, A. 1969: Az 1968. év régészeti kutatásai. – Régészeti Füzetek 1/22.
- Sz. BURGER, A. 1970: Az 1969. év régészeti kutatásai. – Régészeti Füzetek 1/23.
- SZENTPÉTERI, J. 2002: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. – *Varia Archeologica Hungarica* 13/1.
- SZIMONOVA, E. 1997: A toponári avar temető. – In: Karancz G. (szerk.): Avarok és honfoglaló magyarok Somogyban. A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézete Magyar Őstörténeti Munkaközösségének Marcali találkozója 1997. május 14–15. Marcali, 1997. 25–52.
- SZÓKE, B. M. 1992: Die Beziehungen zwischen dem Ostalpenraum und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentracht). In: Daim F.: (Hrsg.): *Awarenforschungen*. Wien, 841–968.
- SZÓKE, B. M. 1994: Karoling-kori szolgálónépi temetkezések Mosaburg/Zalavár vonzáskörzetében: Garabonc-Ófalu I–II. (Karolingerzeitliche Dienstvölkerbestattungen im Umkreis von Mosaburg/Zalavár: Garabonc-Ófalu I–II.). Zalai Múzeum (Zalaegerszeg) 5: 251–317.
- TOMKA, P. 1972: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz. (Beiträge zu den Bestattungsarten der Bevölkerung von Kisalföld in der Awarenzeit). – *Arrabona* 14: 25–75.
- VÖRÖS, I. 2007: Egy archaeozoológiai rekonstrukciós módszer: állatcsontmaradványok Kretzoi-féle felosztása. *Archeometria Műhely* 2007/1: 31–36.